

Grzegorz Czerwiński

Stanisław Kryczyński (1911–1941) – mistrz metody, mistrz słowa*

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/LC.2016.026>

Stanisław Kryczyński („Wschód-Orient” 1938, nr 2, s. 58)

199

LITTERARIA COPERNICANA 2(18) 2016

ISSNp 1899-315X

ss. 199–203

---

* Artykuł został przygotowany w ramach projektu badawczego „Literatura polsko-tatarska po 1918 roku”. Projekt finansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2012/07/B/HS2/00292.

Artkuł biograficzny poświęcony jednemu z najwybitniejszych znawców problematyki tatarskiej chciałbym rozpocząć od dwóch refleksji. Pierwsza z nich będzie dotyczyć roli, jaką we współczesnej tatarologii odgrywają powstałe w dwudziestolecu międzywojennym prace naukowe Stanisława Kryczyńskiego. Druga, odwołująca się do moich własnych doświadczeń zdobytych podczas opracowywania edycji krytycznej utworów literackich Kryczyńskiego, ma na celu podkreślenie niezwyklej miary talentu, jakim był obdarzony ów młody historyk.

Gdy przeglądamy powojenne monografie i artykuły naukowe poświęcone Tatarom polsko-litewskim, bez względu na to, czy dana rozprawa dotyczy historii, etnografii, religii, czy literatury pięknej, prawie za każdym razem natrafiamy na odwołania do pionierskich studiów Kryczyńskiego. Co ważne jednak, jego prace funkcjonują w obiegu naukowym nie tylko jako przykłady historiografii z minionej epoki, ale również jako inspirujące dla współczesnych badaczy pozycje, które nie straciły wiele ze swej aktualności. Dotyczy to zresztą nie tylko pierwszej w historii monografii poświęconej Tatarom litewskim, która wyszła spod pióra 26-letniego Stanisława¹, ale też szeregu studiów ogłoszonych drukiem w pismach specjalistycznych i w prasie codziennej.

W tym miejscu chciałbym też podzielić się pewnym doświadczeniem własnym. Otóż kiedy przygotowywałem do druku wybór pism literackich Kryczyńskiego², wiele fragmentów lub całych utworów eseistycznych podsuwałem do przeczytania moim kolegom; czytały je rzecz jasna również osoby odpowiedzialne za korektę i komputerowe opracowanie tekstów. Kiedy po jakimś czasie informowałem owych pierwszych czytelników książki, iż są to utwory napisane przez niespełna trzydziestolatka, powodowało to zazwyczaj żywe poruszenie. Nieraz nawet zdarzało mi się usłyszeć słowa: „To on zmarł, jak miał 30 lat? Myślałem, że to jakiś wybitny intelektualista w podeszłym wieku...”. Podobne refleksje uświadomiły mi od innej strony, że mam do czynienia z wielką postacią nauki i literatury, z geniuszem, któremu mimo iż nie udało się rozwinąć w pełni swojego talentu (pisarz zmarł na tyfus w czasie okupacji), to jednak zdążył zapisać się na kartach historii jako Mistrz – trzydziestoletni Mistrz. Mistrz metody badawczej i mistrz słowa.

Stanisław Kryczyński urodził się 3 maja 1911 r. w Nowym Sączu w rodzinie Bronisława Kryczyńskiego, nauczyciela gimnazjalnego, i Jadwigi Gregorczykówny (Grzegorczykówny)³. Pomimo iż po linii ojca posiadał on korzenie tatarskie (Kryczyńscy wywodzili się ze starożytnego rodu Tatarów polsko-litewskich herbu Radwan), wychowywał się w domu chrześcijańskim, całkowicie spolonizowanym. Dopiero nawiązanie znajomości z dalekimi krewnymi

¹ S. Kryczyński, *Tatarzy litewscy. Próba monografii historyczno-etnograficznej*, Warszawa 1938.

² Idem, *Wspomnienia. Utwory poetyckie. Eseje, wstęp, wybór i oprac.* G. Czerwiński, Białystok 2014.

³ Wiele faktów z życiorysu Stanisława Kryczyńskiego poznajemy z jego zapisków wspomnieniowych, a także z artykułu biograficznego autorstwa jego kolegi uniwersyteckiego J. Sulimowicza (*Kryczyński Stanisław*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 15, z. 3, Wrocław 1970). Bezcennym dopełnieniem są ponadto studia J. Tyszkiewicz, oparte na kwerendach archiwalnych oraz na wywiadach m.in. z żoną Kryczyńskiego. Zob. J. Tyszkiewicz, *Zainteresowania i dorobek badawczy Stanisława Kryczyńskiego (1911–1941)*, [w:] *Słowiańszczyzna i dzieje powszechne. Studia ofiarowane Profesorowi Ludwikowi Bazyłowowi w siedemdziesiątą rocznicę Jego urodzin*, Warszawa 1985, s. 363–385; idem, *Dorobek historyczny Leona i Stanisława Kryczyńskich*, [w:] *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej. Część II. Materiały konferencji naukowych w Cedzynie i Białymstoku w 1986 i 1987*, red. J. Maternicki, Warszawa 1987, s. 371–388; idem, *Olgiard, Leon i Stanisław Kryczyńscy – działacze kulturalni i badacze przeszłości Tatarów*, „Rocznik Tatarów Polskich” 1993, t. 1, s. 5–14.

mi – wybitnymi działaczami ruchu społeczno-religijnego polskich muzułmanów Leonem i Olgierdem Kryczyńskimi – skierowało myśli Stanisława ku problematyce tatarskiej. Zanim to jednak się stało, po ukończeniu gimnazjum podjął on studia prawnicze we Lwowie, a po ich przerwaniu już na pierwszym roku – przeniósł się na historię do Krakowa, by ostatecznie ukończyć ten kierunek na lwowskim Uniwersytecie Jana Kazimierza.

Podczas studiów historycznych we Lwowie Kryczyński poznał wybitnego mediewistę prof. Stanisława Zakrzewskiego, u którego obronił pracę magisterską (rozprawa była poświęcona ariańskiej rodzinie Lubienieckich w XVI i XVII w.). Po uzyskaniu tytułu magistra w 1935 r. nie przyjął jednak propozycji swojego promotora, który zaproponował Kryczyńskiemu stanowisko asystenta, lecz rozpoczął staż w Instytucie Orientalistycznym Uniwersytetu Warszawskiego, podczas którego poznał też swoją przyszłą żonę – Irenę Krudowską (ślub odbył się 20 sierpnia 1939 r.).

Od czasu zamieszkania w Warszawie, Kryczyński rozpoczął pracę nad badaniem dziejów tatarskich. Zaprzyjaźnił się wtedy z Leonem i Olgierdem Kryczyńskimi. Szczególnie Leon stał się Stanisławowi bliski – współpracował z nim przy wydawaniu „Rocznika Tatarskiego” (Leon był redaktorem naczelnym pisma), razem podróżowali po Kresach, odwiedzając tatarskie zaścianki. Z czasem też Leon zaczął spełniać rolę swoistego opiekuna naukowego młodego historyka – jego wpływ na autora *Tatarów litewskich* wzmocnił się jeszcze bardziej po odejściu Stanisława z UW wskutek konfliktu z prof. Ananiaszem Zajączkowskim.

Pierwszą rozprawę naukową przygotował Kryczyński zaraz po maturze w 1929 r.; była ona poświęcona historii Mielca. Okoliczności, w jakich powstawała owa praca, opisał autor bardzo dokładnie w swoich wspomnieniach. Następne swoje artykuły Kryczyński publikował przede wszystkim w „Kurierze Literacko-Naukowym” – są to niezwykle ciekawe eseje historyczne, napisane bardzo rzetelnie jeśli chodzi o warsztat metodologiczny i oryginalne z punktu widzenia stylistyki. Teksty te, wnoszące ważny wkład do badań nad kulturą staropolską, publikował autor zarówno pod swoim własnym nazwiskiem, jak i pod pseudonimem A. Krystan. Najważniejsze z nich to: *Karta z dziejów ruchu powstańczego w Galicji w r. 1863* (1932, nr 1); *Z królestwa Szwargotu* (1932, nr 44); *Kraków pod Bachusem* (1933, nr 1); *Niedziela kwietna w staropolskiej dramaturgii ludowej* (1933, nr 15; pod ps. A. Krystan); *Pierwsi na świecie ułani* (1933, nr 34).

Od 1935 r. Kryczyński zaczął zgłębiać problematykę tatarską. Tematyce tej poświęcił kilkadziesiąt prac naukowych i popularnonaukowych. Autora interesowały zarówno obrzędy ludności muzułmańskiej, stosunki chrześcijańsko-muzułmańskie na terenach Rzeczypospolitej, położenie prawne Tatarów w dobie staropolskiej, jak i tematyka wojskowa w odniesieniu do polskich wyznawców islamu. Stanisław Kryczyński sporządził ponadto kartotekę około 400 nazwisk wszystkich najważniejszych Tatarów polsko-litewskich od XV do XX w. Prawdopodobnie planował publikację słownika biograficznego poświęconego w całości Tatarom. Wśród najważniejszych artykułów naukowych Kryczyńskiego warto wymienić następujące: *General Józef Bielak (1741–1794)* („Rocznik Tatarski” 1932, t. 1); *Zygmunt August a Tatarzy litewscy* („Przegląd Islamski” 1934, z. 3/4); *Nieudana misja katolicka wśród muzułmanów litewskich w XVI wieku* („Przegląd Islamski” 1935, z. 3/4); *Ze starych modlitewników* („Przegląd Islamski” 1936, z. 4); *Kronika wojenna Tatarów litewskich* (Biblioteka UW, Gabinet rękopisów, sygn. 1669).

Po podjęciu decyzji o rezygnacji z kariery uniwersyteckiej Kryczyński rozpoczął pracę w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Posadę tę stracił jednak na mocy decyzji niemieckich władz okupacyjnych. Zamieszkał na wsi w okolicach Łowicza, gdzie wykonywał najróżniejsze prace dorywcze. W tym czasie zaczął spisywać wspomnienia. Rozpoczął również opracowywanie zarysu dziejów powszechnych i polskich od starożytności do wojen napoleońskich. Miał to być podręcznik przeznaczony dla dzieci. Utwór ten, niestety nieukończony, charakteryzuje się oryginalną narracją łączącą w sobie przygodowość i dużą ilość faktów historycznych podanych w lekki, aczkolwiek rzeczowy sposób. W jakiej formie Kryczyński projektował całość dzieła, możemy się dowiedzieć z zachowanego spisu treści (konspektu). Podręcznik miał być podzielony na cztery części: „Dzieje starowiecza”, „Dzieje wieków średnich”, „Dzieje wieków nowych” i „Wypisy z literatury polskiej i obcej”⁴.

Najważniejszym osiągnięciem naukowym Stanisława Kryczyńskiego była rozprawa pod tytułem *Tatarzy litewscy. Próba monografii historyczno-etnograficznej*. Jan Tyszkiewicz, wybitny znawca dorobku historycznego międzywojennego badacza, książkę tę ocenia bardzo wysoko, podkreślając jej świetny poziom merytoryczny oraz syntetyczny charakter ujęcia problemów Tatarszczyzny polskiej w aspekcie historyczno-etnograficznym⁵. Tego typu połączenie badań archiwalnych ze zbieraniem ustnych świadectw współczesnych autorowi Tatarów, a także ze swoistą obserwacją uczestniczącą (podczas wspólnych podróży z Leonem) wpłynęły również na styl omawianej monografii, napisanej bardzo żywym językiem, w sposób niezwykle obrazowy, nieraz wręcz poetycki. Monografia objęła szeroki zakres tematyczny, a poszczególne rozdziały dotyczyły dziejów osadnictwa tatarskiego, nazw miejscowych i osobowych związanych z Tatarami, cech antropologicznych polskich muzułmanów, wykonywanych przez nich tradycyjnych zawodów, ich kultury materialnej, życia religijnego, piśmiennictwa oraz obrzędów i magii. Z dzisiejszej perspektywy, gdy wiele materiałów źródłowych wykorzystanych przez Kryczyńskiego uległo zniszczeniu lub zaginęło podczas wojny, aspekty dokumentacyjne jego rozprawy są tym bardziej cenne.

Drugim najważniejszym dziełem, tym razem z zakresu twórczości literackiej, są *Wspomnienia z poszukiwań naukowych*, spisane w latach 1940–1941, a więc tuż przed śmiercią autora. W tekście tym zadziwia erudycja niespełna 30-letniego naukowca, jego dojrzałość intelektualna, oczytanie, błyskotliwość w formułowaniu sądów. Cechą charakterystyczną *Wspomnień* jest syntetyczność prezentowanych myśli i obrazów. W jednym akapicie, w jednym zdaniu, a czasem nawet w jednym słowie, Kryczyński potrafi przekazać myśl tak głęboką, że na jej opisanie niejeden z nas zużyłby nawet i kilka kartek. W pewnym sensie można odnieść wrażenie, że pisarz jak gdyby ściga się z czasem, jakby chciał zdążyć wyrazić wszystkie swoje myśli, które rodziły się w jego głowie szybciej, niż zdołała zapisywać je ręka. Tematyka *Wspomnień* jest wyjątkowo bogata. Jeśliby próbować wskazać kilka motywów dominujących, byłyby to: historia, Polska, Galicja, literatura, pasja badawcza, poznawanie świata⁶.

Stanisław Kryczyński opanował zdolność łączenia stylu naukowego i literackiego. Tę umiejętność wykorzystywał zarówno w przygotowywanych do druku studiach historycznych (spotykamy tam szerokie spektrum środków stylistycznych, poetyckie opisy,

⁴ G. Czerwiński, *Twórczość literacka Stanisława Kryczyńskiego*, [w:] S. Kryczyński, *Wspomnienia...*, s. 29.

⁵ J. Tyszkiewicz, *Stanislovas Kričinskis, „Lietuvos totoriai. Istorines ir etnografinės monografijos bandymas“, iš lenku kalbos verte T. Bairašauskaite, Vilnius 1993*, „Rocznik Tatarów Polskich” 1994. t. 2.

⁶ G. Czerwiński, op. cit., s. 34.

elementy narracji powieściowej), jak i w eseistyce, poezji czy opowiadaniach (odwołania do źródeł historycznych, głęboka erudycja, precyzyjny sposób argumentacji). Styl jego pisarstwa świetnie scharakteryzował Wilhelm Mach, zwracając uwagę na to, iż autor *Tatarów litewskich*, w każdym tekście, zarówno naukowym – historycznym, jak i literackim wyowiada się integralnie, „całym sobą, wszystkimi dyspozycjami wewnętrznymi, duszą uczonego, gawędziarza i eseisty, na jeden raz, bez wykopcypowanych rozgraniczeń formalnych”⁷. Umiejętność to niebywała. W połączeniu z czytaniem i ogromną pasją poznawczą czyniła z 30-letniego Stanisława postać wielkiego formatu. Choroba przerwała jednak dalszy rozwój naukowy i literacki Kryczyńskiego. Pisarz zmarł na tyfus, pochowano go 1 listopada 1941 r. na cmentarzu w Łowiczu.

---

⁷ W. Mach, *Rękopisy Stanisława Kryczyńskiego*, [w:] S. Kryczyński, *Wspomnienia...*, s. 207.